

واکاوی وضعیت اقتصادی جمهوری آذربایجان و نقش آن در ساختار اقتصادی ایران

فریبرز احمدی دهکاء^۱، فریبا محبوبی^۲

^۱ استادیار، جغرافیای سیاسی، دانشگاه پیام نور

^۲ دانشجوی جغرافیای سیاسی، دانشگاه پیام نور، هشتگرد

نویسنده مسئول:

فریبا محبوبی

چکیده

وضعیت اقتصادی جمهوری آذربایجان در ابتدای استقلال بسیار نامناسب بود اما امروز بعد از گذشت چندین دهه از استقلال این کشور، با توجه به پتانسیل های موجود در این کشور، وضعیت اقتصادی آذربایجان رو به بهبود و مناسب به نظر می رسد. جمهوری آذربایجان به توجه به داشتن طبیعت بکر و ثروت های زیر زمینی، توجه خیلی از کشورها را به خود جلب کرده است و تعداد زیادی از کشورها علاقمند به سرمایه گذاری در اقتصادی این کشور می باشد، با توجه به حضور کشورهای دیگر از جمله امریکا و اسرائیل در این کشور، مقاله حاضر در صدد است، با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به بررسی وضعیت اقتصادی این کشور می پردازد و فرصت ها و تهدیدات آن را بر روابط اقتصادی با جمهوری اسلامی ایران تبیین می کند.

کلمات کلیدی: جمهوری آذربایجان، روابط اقتصادی، ایران، تورم، رشد ناخالص داخلی.

مقدمه

کشور جمهوری آذربایجان به عنوان یکی از مهمترین کشورهای منطقه قفقاز جنوبی در همسایگی مرزهای شمالی کشورمان در شرایط کنونی به یکی از مقاصد مهم سیاست گذاری های اقتصادی تصمیم گیرندگان کلان جمهوری اسلامی ایران تبدیل شده است. هرچند این کشور از دهه های گذشته تاکنون در سیر طولانی تنازعات و تعاملات چندوجهی با ایران قرار داشته اما در شرایط کنونی و بر بستر روابط پیچیده تر جهانی و منطقه ای جایگاه آذربایجان در سیاست گذاری های خارجی از اهمیت مضاعف برخوردار گشته است.

در طول چند دهه گذشته چند متغیر اساسی موجب شکل بندی روابط تهران و باکو بوده است. نخست انقلاب اسلامی که تا حد زیادی روابط امنیتی- سیاسی دو کشور را از خود متاثر ساخت. تغییر ۱۸۰ درجه ای در راهبردها و رفتارهای کلان جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک قطب مستقل جهانی که پیش از این همپیمان آمریکا در بلوک غرب قلمداد می شد به همین میزان نوع روابط تهران- باکو را از خود متاثر ساخت.

با اینحال جمهوری آذربایجان به خاطر پتانسیل های فوق الذکر، توجه بسیاری از کشورهای پیشرفته را به خود جلب نماید و همچنین با ایجاد بستر لازم برای سرمایه گذاری و ورود شرکت های مطرح بین المللی در پروژه های نفت و گاز، زیرساخت های اقتصادی و صنایع مادر به رتبه اول اقتصادی منطقه قفقاز جنوبی دست یافته است.

منطقه جغرافیایی مورد مطالعه

جمهوری آذربایجان

کشور آذربایجان از نظر موقعیت جغرافیایی بین طول جغرافیایی ۴۴ درجه و ۵۹ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳۶ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۸ درجه و ۲۶ دقیقه تا ۴۱ درجه و ۵۴ دقیقه شمالی واقع شده است (امیراحمدیان، ۱۳۸۷: ۸). این مختصات مربوط به خاک اصلی جمهوری آذربایجان است. جمهوری خود مختار نخجوان در مختصات جغرافیایی ۴۴ درجه و ۴۶ دقیقه تا ۴۶ درجه و ۸ دقیقه شرقی و ۳۸ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۷ دقیقه عرض شمالی واقع شده است (واحدی، ۱۳۸۲: ۱۷). وسعت کشور آذربایجان با احتساب برونوم نخجوان ۸۷ هزار کیلومتر مربع است. و از کشور سریلانکا بزرگتر و هم اندازه کشور پرتغال است (اسدی کیا، ۱۳۷۵: ۲)، فاصله مستقیم شرقی ترین نقطه از خاک این جمهوری در جزیره جیلوی ۱ در شرق شبه جزیره آشرون تا غربی ترین نقطه در نزدیکی شهر باباگار ۲ در مرز گرجستان و ارمنستان حدود ۵۰۰ کیلومتر و فاصله بین شمالی ترین نقطه در شمال بالاکن و جنوبی ترین نقطه در شهر مرزی آستارا حدود ۴۲۵ کیلومتر است (واحدی، ۱۳۸۲: ۴۳). در اول ژانویه ۲۰۱۶ جمعیت جمهوری آذربایجان بالغ بر ۹/۸۲۶/۳۹۷ میلیون نفر برآورد شده است. ۱.۳۹٪ در مقایسه با سال ۲۰۱۵ (۱۳۴/۵۲۳ نفر) افزایش داشته است. که در ۲۰۱۵ جمعیت آذربایجان ۹/۶۹۱/۸۷۴ نفر بوده است. رشد طبیعی جمعیت مثبت بوده است. تعداد افرادی که در این سال به دنیا آمدن ۱۳۷/۸۱۸ نفر بیش تر از افرادی بودند که از دنیا رفته اند. در طول سال ۲۰۱۶ پیش بینی می شود جمعیت آذربایجان ۱۳۶۳۹۰ نفر افزایش پیدا کند و در آغاز سال ۲۰۱۷ به ۹/۹۶۲/۷۸۷ نفر برسد.

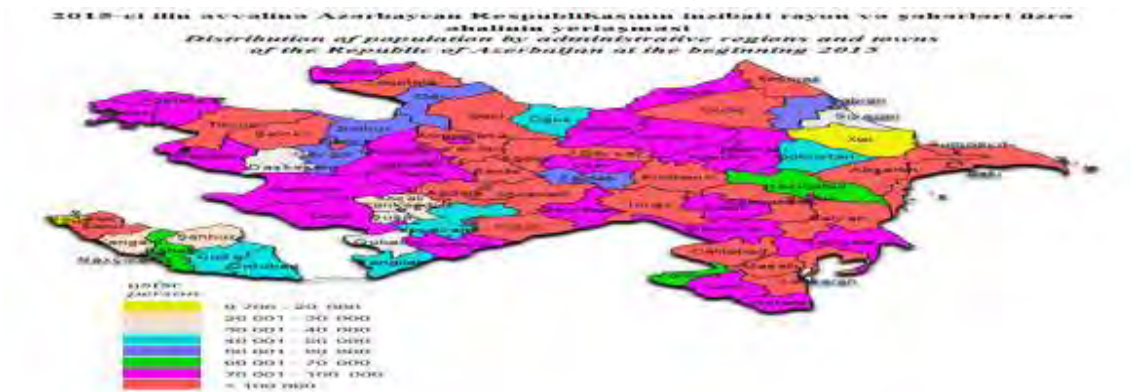
رشد جمعیت جمهوری آذربایجان از ۲۰۰۶ - ۲۰۱۶

در ماه مه ۲۰۱۶، تراکم جمعیت جمهوری آذربایجان ۱۱۳.۵ نفر در هر کیلومتر بوده است.

¹. Jiloy
². Babagar

تراکم جمعیت در جمهوری آذربایجان

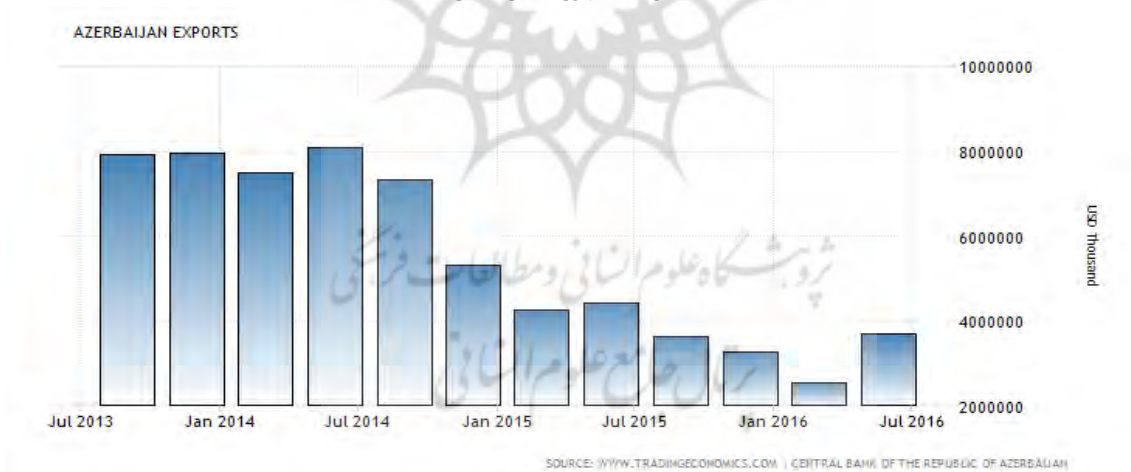

قوم آذربایجانی که اکثریت مردم این کشور را تشکیل می‌دهند مردمی عمدتاً شیعه‌مذهب، ترک و با فرهنگ ایرانی هستند. جمهوری آذربایجان به همراه ایران، عراق و بحرین چهار کشوری هستند که در آن شیعیان اکثریت جمعیت را تشکیل می‌دهند.

ساختار اقتصادی آذربایجان

جمهوری آذربایجان به علت دارا بودن موقعیت جغرافیایی و طبیعی مناسب و برخورداری از ذخایر معدنی سرشار، از موقعیت مناسبی برای توسعه اقتصادی برخوردار است. صادرات جمهوری آذربایجان سه ماهه دوم سال ۲۰۱۶ به ۳۷۰۸۸۹۰ هزار دلار نسبت به سه ماه اول سال ۲۰۱۶ از ۲۵۵۱۹۸۷ هزار دلار افزایش یافته است. میانگین صادرات این کشور از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۱۶ عبارت است از ۳۸۲۸۹۶۱.۵۹ هزار دلار، که بیشترین میزان آن مربوط به سه ماهه دوم سال ۲۰۰۸ به مقدار ۹۹۹۶۰۳۸ هزار دلار و کمترین مقدار آن مربوط به سه ماهه اول سال ۱۹۹۸ به مقدار ۱۲۹۷۲۸ هزار دلار می باشد.

صادرات جمهوری آذربایجان

واردات جمهوری آذربایجان در سه ماهه اول سال ۲۰۱۶ از ۲۳۹۶۹۹۶ هزار دلار به ۱۹۳۰۲۸۱ هزار دلار در سه ماه دوم سال ۲۰۱۶ افزایش یافته است. میانگین واردات جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۱۶ عبارت از است ۱۴۲۰۶۰۶ هزار دلار.

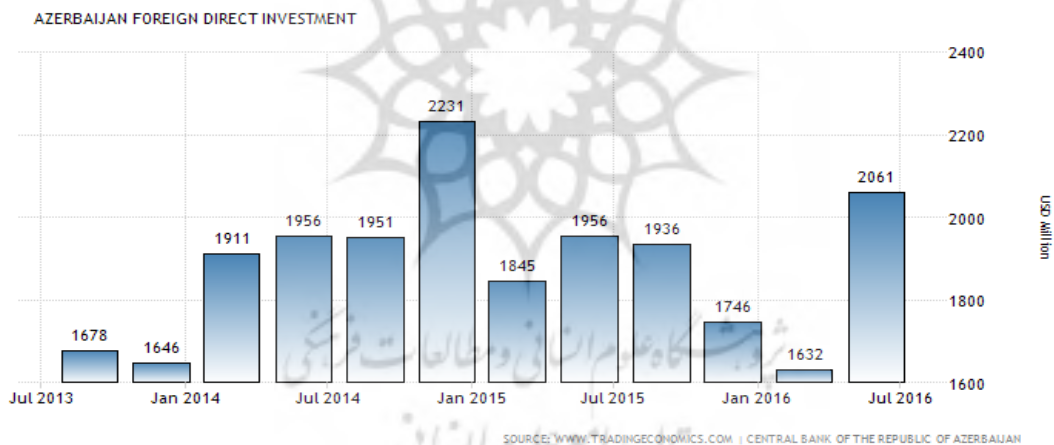
واردات جمهوری آذربایجان

بیشترین مقدار ۳۱۲۰۴۹۰ هزار دلار مربوط به سه ماه چهارم سال ۲۰۱۲ و کمترین آن ۳۱۲۰۱۲ هزار دلار مربوط به سه ماه اول سال ۱۹۹۹ می باشد.

سرمایه گذاری خارجی در جمهوری آذربایجان در سه ماهه دوم سال ۲۰۱۶ به ۲۰۶۱ میلیون دلار افزایش یافته است. متوسط سرمایه گذاری خارجی در این کشور از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۶ به میزان ۱۲۹۱.۳۳ میلیون دلار بوده است. بیشترین میزان سرمایه گذاری مربوط به سه ماهه چهارم سال ۲۰۱۴ به مقدار ۲۲۳۱ میلیون دلار می باشد و کمترین میزان آن مربوط به سه ماهه چهارم سال ۲۰۰۹ به مقدار ۵۸۶ میلیون دلار می باشد.

میزان سرمایه گذاری مستقیم خارجی ۲۰۱۶-۲۰۱۳

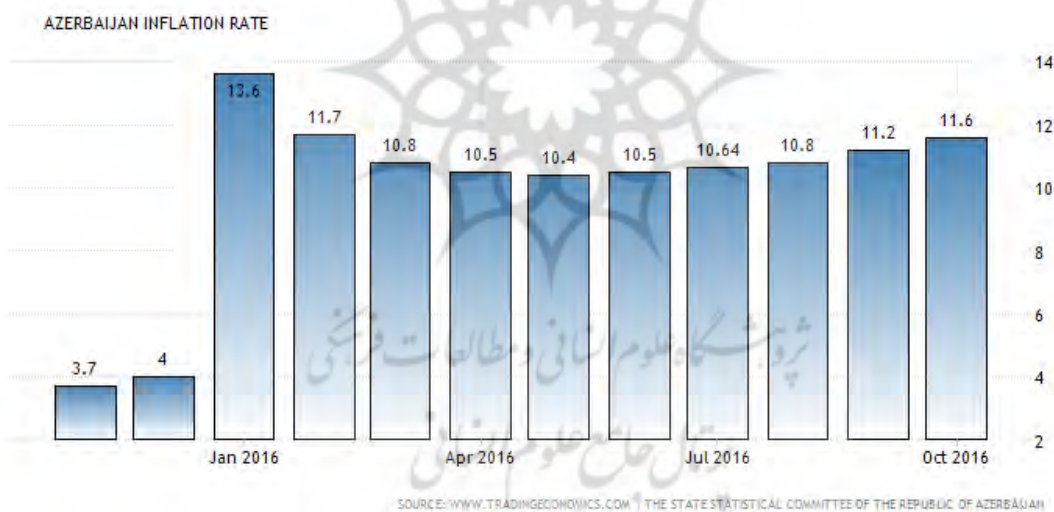
بیشترین میزان در آمد سرانه جمهوری آذربایجان نسبت به تولید ناخالص داخلی در سال ۲۰۱۵ به مقدار ۶۱۱۵.۷۶ دلار آمریکا رسیده است. تولید ناخالص داخلی سرانه جمهوری آذربایجان معادل ۴۸ درصد میانگین جهانی است. متوسط درآمد سرانه جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۵ به مقدار ۳۳۲۶.۸۲ دلار بوده که بیشترین میزان آن مربوط به سال ۲۰۱۴ به مقدار ۶۱۲۲.۹۸ دلار بوده و کمترین آن مربوط به سال ۱۹۹۵ به مقدار ۱۲۱۶.۰۸ دلار بوده است.

درآمد سرانه جمهوری آذربایجان

بیشترین نرخ تورم در جمهوری آذربایجان ۱۱.۶۰ درصد مربوط به اکتبر سال ۲۰۱۶ می باشد. از سال ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۶ میانگین نرخ تورم این کشور ۷.۱۷ درصد بوده است. بیشترین درصد مربوط به ژوئن ۲۰۰۸ با ۲۵.۴۰ درصد می باشد و کمترین آن مربوط به ژوئن ۲۰۰۹ با منفی ۱.۸۰ درصد می باشد.

نرخ تورم در جمهوری آذربایجان ۲۰۱۶

بر اساس اعلام بانک جهانی در گزارش سالانه اقتصاد، رشد اقتصادی جمهوری آذربایجان ۰.۸ درصد در سال ۲۰۱۶ بوده است و برای سال ۲۰۱۷، رشد اقتصادی این کشور ۱.۲ درصد خواهد شد (از ۳۱ دسامبر سال ۲۰۱۵ میزان ۶۶.۱۴ میلیارد دلار در آذربایجان سرمایه گذاری خارجی شده است. در حالی که این رقم در ۳۱ دسامبر ۲۰۱۴ به میزان ۵۹.۰۲ میلیارد دلار بوده است. که در رتبه ۸۴ قرار دارد.

میزان سرمایه گذاری مسقیم خارجی ۲۰۱۶-۲۰۱۳

(<http://www.tradingeconomics.com/azerbaijan/foreign-direct-investment>)

سرمایه گذاری خارجی در جمهوری آذربایجان در سه ماهه دوم سال ۲۰۱۶ به ۲۰۶۱ میلیون دلار افزایش یافته است. متوسط سرمایه گذاری خارجی در این کشور از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۶ به میزان ۱۲۹۱.۳۳ میلیون دلار بوده است. بیشترین میزان سرمایه گذاری مربوط به سه ماهه چهارم سال ۲۰۱۴ به مقدار ۲۲۳۱ میلیون دلار می باشد و کمترین میزان آن مربوط به سه ماهه چهارم سال ۲۰۰۹ به مقدار ۵۸۶ میلیون دلار می باشد. بر اساس اعلام بانک جهانی در گزارش سالانه اقتصاد، رشد اقتصادی جمهوری آذربایجان ۰.۸ درصد در سال ۲۰۱۶ بوده است و برای سال ۲۰۱۷، رشد اقتصادی این کشور ۱.۲ درصد خواهد شد.

تعاملات اقتصادی با جمهوری اسلامی ایران

حجم مبادلات تجاری بین ایران و جمهوری آذربایجان در ۶ ماه نخست سال ۲۰۱۶ میلادی، ۶۶ درصد افزایش داشته است. به دلیل کاهش قیمت نفت در بازارهای جهانی، جمهوری آذربایجان اصلاحات اقتصادی را مد نظر قرار داده و این به توسعه روابط تجاری این کشور کمک کرده است. این اصلاحات مسیر را برای توسعه بیشتر روابط اقتصادی و تجاری بین ایران و جمهوری آذربایجان هموار ساخته است. مبادلات تجاری دو کشور در بخش غیرنفتی به ۵۰۰ میلیون دلار رسیده و به احتمال زیاد این رقم افزایش خواهد یافت. آذربایجان هم اکنون دوازدهمین کشور دریافت کننده محصولات صادراتی ایران است موضوعی که پیشتر سابقه نداشت، در حالی صادرات کالا و خدمات ایرانی در آذربایجان در حال افزایش است که با توجه به بحران اقتصادی و کاهش قیمت نفت، واردات این کشور کاهش چشم گیری داشته است. در چهار ماهه نخست سال ۱۳۹۵، ایران ۱۷۸ میلیون دلار صادرات به آذربایجان داشته است در حالی که در طول ۱۲ ماه پارسال، در کل ۲۳۲ میلیون دلار صادرات به این کشور از سوی ایران به ثبت رسید.

واردات از آذربایجان نیز افزایش یافته است و در مقابل حجم انبوه کالاهای صادراتی ایران، آذربایجان که در ۱۲ ماهه سال ۱۳۹۴، ۱۵ میلیون دلار کالا به ایران وارد کرده بود، در سه ماه اول امسال به این رقم دست یافت. آذربایجان بیش از ۹.۷ میلیون نفر جمعیت دارد و در طی سال ۲۰۱۵، ۵.۱۰ میلیارد دلار واردات از کشورهای مختلف جهان داشته است که نشان می دهد ایران فرصت های بی شماری برای گرفتن بازار این کشور دارد. یکی از اهداف ایران تامین نیاز بازار درمانی آذربایجان است چرا که این کشور بیش از پیش به پزشک، دارو و تجهیزات پزشکی نیاز دارد، آذربایجان از گذشته جزو مصرف کنندگان خدمات آزمایشی و تجهیزات پزشکی ایرانی ها بوده اند و امروز فرصت طلایی برای گسترش نفوذ در بازار این صنعت برای ایرانی ها فراهم شده است. از طرفی با توجه به کاهش قیمت نفت و افت شدید ارزش پول ملی، دولت آذربایجان نیز اصلاحات اقتصادی را در سال ۲۰۱۶ در دستور کار خود قرار داد به شکلی که در چهار محور اصلی تجارت، ترانزیت، توریسم و کشاورزی اقدامات زیادی انجام داد که هر یک از این محورها یک زمینه همکاری برای ایرانی ها است.

اختلافات و تعارضات اقتصادی با جمهوری اسلامی ایران

جمهوری آذربایجان و جمهوری اسلامی ایران در چند مورد اقتصادی با هم اختلاف نظر دارند، که این موارد عبارتند از:

۱- چالش ایران و آذربایجان در منطقه خزر

از آنجا که کشورهای امضا کننده قراردادهای ۱۹۲۱ و ۱۹۴۰ م تصور نمی کردند که روزی دریای خزر بتواند برای آنها نفت نیز به ارمغان بیاورد، هیچ تدبیری در مورد آن نیاندیشیده بودند. لازم به ذکر است که دریای خزر به واسطه منابع غنی هیدروکربنی و وضعیت جدید ژئوپلیتیک در جایگاه مهمترین منطقه جغرافیایی ارواسیا قرار گرفته است. به این دلیل، حوزه دریای خزر در راس مناطقی است که به طور شدیدی تحت تاثیر مناقشه های ژئوپلیتیک موثر قرار دارد. در اصل، رژیم حقوقی دریای خزر که با یک راه حل به پایان نمی رسد. نتیجه مناقشه برتری ژئوپلیتیک است که در بعد منطقه ای و بین المللی در جریان است، زیرا تعیین جایگاه خزر، خیلی موضوعات دیگر را هم آشکار خواهد کرد. در حقیقت، تعیین مسیرهای خطوط لوله، تقسیم منابع، موازنه های اکولوژیک و منافع ژئوپلیتیک به چگونگی مساله رژیم حقوقی دریای خزر بستگی دارد. آذربایجان در راس کشوری است که ایران در دریای خزر مباحث مربوط به رژیم حقوقی را با آن داراست.

حکومت آذربایجان در سال ۱۹۹۸ م برای به کار انداختن حوزه های نفتی البرز، موافقتنامه هایی را با شرکت های نفتی به انجام رساند. وقتی که توافقنامه های امضاء شد آذربایجان با هیچ گونه اعتراضی از سوی ایران مواجه نشد، اما در میانه های سال ۲۰۰۱ م مقامات ایرانی بیان داشتند که این میداین نفتی از آن ایران اس. به دنبال آن ایران رفته رفته در موضع خود محکمتر ایستاد. در ۲۳ ژوئن ۲۰۰۱ م هواپیماهای نظامی ایرانی، پروازهایی را بر فراز کشتیهای «ژئوفیزیک - ۳» و «الف حاجی یف» آذربایجان که مشغول عملیات اکتشافی در میدان نفت «البرز» بودند انجام دادند. وقتی این اقدام ایران کفایت نکرد، ناوگان نظامی ایران با نزدیک شدن به کشتی «ژئوفیزیک - ۳»، ترک منطقه و در غیر این صورت، استفاده ایران از سلاح نظامی را خواستار می شود. در این روند هواپیماهای ایران برای دفعات، محدود هوایی آذربایجان را نقض کردند. شایان ذکر است که این اتفاق تنش در روابط دو کشور را به بالاترین حد سوق داد (مجتهدزاده، حسین پور پویان و کریمی پور، ۱۳۸۷: ۲۲۴-۲۲۵).

۲- حذف ایران از پروژه های نفت و گاز خزر

تمایل و اشتیاق کشورهای منطقه خزر به تولید نفت و گاز که میزان آن بسیار فراتر از مصارف داخلی آن ها است، راه را برای حضور کشورهای منطقه ای و فرامنطقه ای از جمله امریکا باز کرد. حضور امریکا بدون توجه به تیرگی روابط تهران - واشنگتن، به ایجاد و تشدید فضای امنیتی در منطقه انجامید و منافع اقتصادی ایران را مختل کرد. آمریکایی ها نمی خواستند خطوط نفت این منطقه به روسیه و ایران وابسته باشد. هر چه راه های انتقال نفت دریای خزر از منطقه متنوع تر باشد، تامین امنیت انرژی غرب از ضمانت بیشتری برخوردار می شود. به این ترتیب انرژی مورد نیاز ایالات متحده، گروگان عرضه کنندگان خارجی متزلزل و بی ثباتی نظر سیاسی نخواهد شد. از این رو، امریکا با دعوت از روسای جمهور سه کشور آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان به واشنگتن در پایان ژوئیه ۱۹۹۶ / مرداد ۱۳۷۵ به آن ها که هر سه همسایه ایران در دریای خزر بودند، توصیه کرد نفت خود را از راه ایران صادر نکنند. در همین راستا خط لوله باکو- تفلیس- جیحان مورد تاکید قرار گرفت.

با مطرح شدن این پروژه، آذربایجان از آن حمایت کرد و برای تحقق آن به تلاش های دیپلماتیک گسترده ای دست زد. به موازات این پروژه مهم، پروژه احداث خط لوله گاز جمهوری آذربایجان نیز از طریق باکو- تفلیس- ارزروم به اجرا در آمد. این رفتار نشان دهنده آن بود که سیاست های نفتی جمهوری آذربایجان در هماهنگی کامل با اهداف و سیاست های امریکا در پیش گرفته می شود و از ملاحظات سیاسی - امنیتی و نه اقتصادی تاثیر می پذیرد. در همین راستا دولت آذربایجان ایران را از پروژه نفتی باکو (کنسرسیوم اول) که در ۲۰ سپتامبر ۱۹۹۴ / شهریور ۱۳۷۳ به امضاء رسید کنار گذاشت.

۳- مخالفت با سهم مورد نظر ایران در دریای خزر

در حالی که موضع ایران مبنی بر تقسیم دریا به طور مساوی یعنی ۲۰ درصد برای هر کشور است، آذربایجان، این نظر را مطرح می کند که کل سطح دریا شامل آب های فوقانی و نیز بستر آن بر پایه خط میانه با توجه به میزان خطوط ساحلی ملی کشورها میان آنها تقسیم شود و هر کشور در حوزه جداگانه حاکمیت پیدا کند. این جمهوری با استناد به مفاد کنواسیون ۱۳۶۱/۱۹۸۲ سازمان ملل در مورد دریاهای، خواهان تقسیم دریای خزر به مناطق ملی است تا از این طریق در مناطق غنی نفتی مجاور ساحل خود حق حاکمیت انحصاری را اعمال کند. برای همین موضوع با روسیه و قزاقستان در عمل رژیم تقسیم دریا را در شمال خزر به کار بسته اند. با تقسیم دریا بر اساس خط میانه، کشورهای که ساحل محدب دارند سهم بیشتری خواهند و سهم ایران ۱۳/۶ درصد خواهد شد. این میزان بر اساس خط آستارا- حسینقلی، برای ایران ۱۱ درصد می شود. آذربایجان سهمی نزدیک به ۱۳ درصد را برای ایران مطرح می کند، در حالی که در صورت تقسیم خزر، ایران خواهان سهمی ۲۰ درصدی است (چابکی، ۱۳۸۸:

۷۸). آذربایجان یکی از مهم‌ترین تأمین‌کنندگان فعلی و آتی نفت و گاز طبیعی است. ادعاهای متعارض بین آذربایجان و ایران در مورد محدوده و مرزهای دریای خزر، باعث ایجاد عدم قطعیت دامنه‌داری شده است.

تهدیدات و فرصت‌های اقتصادی این کشور نسبت به جمهوری اسلامی ایران

الف: تهدیدات

۱- تحدید سهم نفت و گاز ایران در دریای خزر

سالیان طولانی است که جمهوری آذربایجان با بهره‌برداری‌های گسترده و کمک شرکت‌های غربی از جمله بریتیش پترولیوم و اخیراً هالیبرتون، مشغول استخراج نفت و گاز دریای خزر است. این مطلب از یک سو سبب مهاجرت انرژی به سمت جمهوری آذربایجان شده و از سوی دیگر پیشدستی در بهره‌برداری از انرژی برای این کشور در مذاکرات تعیین سهم برداشت سهم نفت و گاز دست بالا و برتر را ایجاد می‌کند (طالبی، ۱۳۹۲: ۶-۷).

۲- روابط اقتصادی با اسرائیل

کشور اسرائیل که در سال ۱۹۹۲ با آذربایجان روابط دیپلماتیکی برقرار کرده بود به دنبال روزه ای بود تا بتواند در این کشور به فعالیت اقتصادی بپردازد چرا که فرصت‌های اقتصادی زیادی را می‌توانست برای خود از این طریق کسب نماید. سرانجام با تغییر دیدگاه اقتصادی آذربایجان از اواسط دهه نود قرن بیستم کم‌کم زمینه‌های روابط تجاری و توسعه اقتصادی بین دو کشور پدیدار گشت بطوریکه در چهار ماهه اول سال ۱۹۹۶ صادرات اسرائیل به آذربایجان به مبلغ ۳/۰۰۵/۰۰۰ دلار رسید. در تاریخ ۲۹ اوت ۱۹۹۷ در طی دیدار بنیامین نتانیاهو نخست‌وزیر اسرائیل از آذربایجان و ملاقات با رئیس‌جمهور وقت آذربایجان، حیدر علی‌اف در باکو دو طرف ضرورت همکاری‌های اقتصادی را اعلام نمودند. در این دیدار حیدر علی‌اف اظهار نمود که جمهوری آذربایجان به دنبال کمک‌های تکنولوژیک و تخصص‌های فنی اسرائیل است و سعی دارد منیع تأمین نفت اسرائیل باشد. گسترش پروژه‌های نفتی آذربایجان، مدرن کردن سیستم کشاورزی و بازسازی ویرانی‌های باقی مانده از جنگ آذربایجان و ارمنستان نیاز به سرمایه‌گذاری زیادی داشت که اسرائیل مشتاق به این امر و قادر به انجام این سرمایه‌گذاری و تغییرات بود. در سال ۱۹۹۸ دولت اسرائیل با استفاده از سیستم آبیاری قطره‌ای در منطقه لنکران در جنوب آذربایجان توانست برخی از محصولات کشاورزی آذربایجان را به بیش از دو برابر برساند. در سال بعد دولت اسرائیل در بخش سیستم تلفن همراه شرکت باکسل را به عنوان اپراتور دوم در آذربایجان راه‌اندازی نمود. همکاری‌های اقتصادی اسرائیل با آذربایجان سرعت در بخش‌های دیگر گسترش یافت از جمله سرمایه‌گذاری در ایجاد مزارع کشت و سیفیجات و گوجه‌فرنگی در مناطق جنوبی آذربایجان، پرورش ماکیان، ساختن بیمارستان و ارائه دستگاهها و تجهیزات در شهر باکو (ساجدی، ۱۳۹۰: ۱۴۱-۱۴۲). اسرائیل با تسلط داشتن بر اپراتور دوم تلفن آذربایجان (باکسل) و فعالیت‌های کشاورزی و عمرانی در نزدیکی مرز ایران و آذربایجان و با استفاده از دستگاههای شوندر توانسته به فعالیت‌های اطلاعاتی بپردازد (ساجدی، ۱۳۹۰: ۱۴۸).

۳- حضور ترکیه در بازار آذربایجان

لحاظ اقتصادی، حجم تجارت میان ترکیه و جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۰۲ حدود ۳۲۶ میلیون دلار بود و در سال ۲۰۱۲ این رقم به ۵/۳ میلیارد دلار میلیارد دلار بالغ گردید. به علاوه جمهوری آذربایجان در زمینه صادرات به ترکیه در جایگاه پنجم و در زمینه واردات از این کشور در جایگاه دوم قرار دارد. اگر چه بسته بودن مرز بین ترکیه و ارمنستان مانع از تجارت مستقیم میان طرفین شده است و اغلب محصولات ترکیه از طریق ایران و گرجستان وارد جمهوری آذربایجان می‌شود.

بعد دیگر روابط اقتصادی، همکاری دو کشور در زمینه انرژی است. خط لوله نفت باکو - تفلیس - جیهان و خط لوله گاز طبیعی باکو - تفلیس - ایبرزوم دو نمونه مهم از روابط دو کشور در حوزه انرژی است. این خطوط لوله در حمل نفت و گاز طبیعی جمهوری آذربایجان به اروپا نقش اساسی دارند. خط لوله باکو - تفلیس - جیهان حدود ۱۸۰۰ کیلومتر طول دارد و توافق برای ایجاد آن بعد از یک سری مذاکرات میان جمهوری آذربایجان، روسیه، ترکیه، گرجستان و شرکت‌های خصوصی دیگر حاصل شد.

۴- حضور شرکت‌ها و کشورهای عربی

یکی از اصول سیاست خارجی جمهوری آذربایجان توسعه متوازن با کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. در منطقه روابط جمهوری آذربایجان با روسیه، ترکیه و ایران محوریت دارد ولی در عین حال در دو سال گذشته شاهد تمایلاتی در سیاست خارجی این کشور برای تنظیم رابطه با کشورهای عربی نیز بوده ایم. برای مثال به دنبال سفر آقای الهام علیف در سال گذشته به ریاض، کمیسیون مشترک اقتصادی بین جمهوری آذربایجان و عربستان سعودی نیز فعال شد و باکو امیدوار شد که از ظرفیت سرمایه‌گذاری عربستان استفاده کند. جمهوری آذربایجان علاوه بر عربستان سعودی، مناسبات خود با سایر دولت‌های

حاشیه خلیج فارس از جمله امارات متحده عربی، قطر و کویت را نیز فعال کرد. برای مثال آقای علی اف در سفر سال گذشته به امارات با شیخ محمد بن زاید آل نهیان، ولیعهد و معاون فرمانده عالی نیروهای مسلح امارات متحده دیدار کرد و طرفین ضمن مذاکره در مورد مسایل امنیتی منطقه ای، در خصوص توسعه هرچه بیشتر مناسبات تجاری، اقتصادی و سیاسی جمهوری آذربایجان و امارات متحده عربی در آینده، رایزنی کردند. این سفر موجب افزایش مبادلات تجاری و سفرهای توریستی میان دو کشور شد. در سال ۲۰۱۴، میزان مبادلات تجاری بین امارات و جمهوری آذربایجان بالغ بر یک میلیارد و ۱۰۰ هزار درهم (۳۰۰ هزار دلار) بود که نسبت به همین مدت در سال ۲۰۱۵ بیش از ۲۴ درصد رشد داشت.

ب) فرصت های اقتصادی

اگر چه به دلیل همسایگی و وجود مرزهای مشترک طولانی، اشتراک دینی، فرهنگی، تاریخی، توانمندی های اقتصادی و عضویت ایران و جمهوری آذربایجان در سازمان های منطقه ای و بین المللی مانند اوکو و سازمان کنفرانس اسلامی، دو کشور را زمینه های بسیار مناسبی برای توسعه روابط اقتصادی برخوردار هستند؛ با این حال، حجم مبادلات تجاری دو کشور در سال های اخیر از رقم ۵۰۰ میلیون دلار بالاتر نرفته است. این در حالی است که در اوایل استقلال جمهوری آذربایجان، جمهوری اسلامی ایران اولین شریک تجاری این کشور به حساب می آمد. هم اکنون ظرفیت های بسیار زیادی در زمینه های تجارت، ترانزیت و بخش های نفت و گاز و طرح های انرژی با در نظر گرفتن عامل نزدیکی مسافت و اقتصادی بودن هزینه های حمل و نقل وجود دارد. که متأسفانه به نحو مناسبی مورد استفاده قرار نگرفته است. از جنبه مفهوم اقتصادی و منافع مادی ویژگی های ترانزیتی ایران به طول ۱۰۰۰ کیلومتر مرز دریایی و زمینی با برخورداری از بنادر فعال و پایانه های مختلف و متنوع، خود به تنهایی یک مزیت عالی به حساب می آید. که هیچ کدام از رقبای ایران از آن برخوردار نیستند. در مقابل رقبای ایران همانند ترکیه علی رغم عدم برخورداری از چنین ظرفیت های در سال های اخیر فعالیت های تجاری خود را در جمهوری آذربایجان در سطح بسیار گسترده ای توسعه داده اند. آمارهای تجاری نشان می دهد که در سال های اخیر بیش از دو میلیارد دلار در بخش های مختلف اقتصادی این کشور سرمایه گذاری کرده و بیش از ۱۳۰۰ شرکت ترکیه ای در این کشور به ثبت رسیده است. هم چنین مبادلات تجاری ترکیه و جمهوری آذربایجان در سال ۱۳۹۰ به بیش از سه میلیارد دلار افزایش یافته است. گذشته از موانع سیاسی و عدم وجود اراده سیاسی قوی مقامات دو کشور، پائین بودن کیفیت کالاهای ایران، ضعف ساختارهای اقتصادی برای هداست تجار ایرانی، نامناسب بودن بسته بندی کالاهای ایرانی، کمبود منابع مالی و عدم وجود مراودات بانکی بین دو کشور از جمله دلایلی است که در عدم توسعه مناسبات اقتصادی و بهره گیری از فرصت ها و ظرفیت های موجود تاثیرگذار بوده اند. بدیهی است در صورتی که زمینه ها و فرصت های اقتصادی یاد شده بین دو کشور به صورت بهینه و مطلوب مورد استفاده قرار گیرد و روابط اقتصادی دو جانبه به سطح قابل قبولی برسد، می تواند به کاهش اختلافات در سایر حوزه ها کمک نماید (قلی زاده و کفاش جمشید، ۱۳۹۳: ۱۵۵-۱۵۶).

ظرفیت های موجود برای همکاری اقتصادی و بازرگانی یکی از متغیرهای مهمی است که می تواند نقش مثبت و سازنده ای در توسعه روابط میان ایران و جمهوری آذربایجان داشته باشد. شرایط دو کشور به دلیل قرارگیری در وضعیت کشورهای در حال توسعه از یک طرف و قرابت جغرافیایی دو کشور از طرف دیگر پتانسل مناسبی برای همکاریهای اقتصادی دوجانبه فراهم کرده است.

علی رغم نابسامانی اقتصادی که در سال های ۱۹۹۲ - ۱۹۹۳ به واسطه استقلال از اتحاد جماهیر شوروی و مناقشه قره باغ به وجود آمد، اقتصاد آذربایجان نسبت به همسایگان خود از جمله ارمنستان و گرجستان و برخی از دولت های آسیای مرکزی در شرایط بهتری داشت. این روند در سال های بعد نیز به طور محسوسی ادامه داشت. بررسی آماری روابط اقتصادی ایران و جمهوری آذربایجان در سال های اخیر حاکی از رشد میزان روابط اقتصادی دو طرف محسوب شده و نزدیکی جغرافیایی و وجود راه های مناسب برای توسعه مبادلات از جمله مهمترین عوامل بوده است. به طور مثال در سال ۱۳۸۸ صادرات کل ایران به آذربایجان به ارزش ۳۷۳.۷۹۱.۳۶۰ دلار و در سال ۱۳۸۹ به ارزش ۳۷۵.۴۶۴.۰۱۱ دلار و در سال ۱۳۹۰ به ارزش ۴۶۴.۴۱۰.۱۶۰ دلار بوده است. در همین سال سهم ایران از کل واردات از جمهوری آذربایجان در سال ۱۳۸۸ به ارزش ۱۷۱.۶۵۷.۵۰۵ دلار و در سال ۱۳۸۹ به ارزش ۱۱۱.۵۰۲.۱۸۵ دلار و در سال ۱۳۹۰ به ارزش ۳.۷۴۹.۴۲۸.۶۹۷ دلار بوده است. به طور کلی روابط اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان دارای فزاد و نشیب بوده و ایران در زمینه اقتصادی می توان بیشترین تاثیر را بر جمهوری آذربایجان داشته باشد (عباسی، نورمحمدی و موسوی، ۱۳۹۱: ۱۰۰-۱۰۱).

راهبرد اقتصادی نسبت به جمهوری اسلامی ایران

راهبرد اقتصادی جمهوری آذربایجان عبارت از سیاست متنوع سازی شرکای اقتصادی و به حداکثر رساندن معاملات خود می باشد. از این رو آذربایجان، به سمت همکاری و عضویت در نهادهای غربی و همچنین تلاش برای جذب سرمایه گذاری خارجی است. آذربایجان امیدوار است که همکاری اقتصادی با غرب آذربایجان را به ابز قدرت منطقه‌ای تبدیل کرده و بدان اجازه دهد مسأله «راضی اشغالی» و تقسیم خزر به نفع خود را حل نماید. نخبگان حاکم بر آذربایجان این دیدگاه را با جان و دل قبول کردند که ایران مانع از تقسیم خزر می‌شود، از ایجاد زیرساخت معاصر خطوط لوله و توسعه حامل‌های انرژی منطقه با مشارکت شرکت‌های بین‌المللی ممانعت می‌نماید. باکو از اینجا نتیجه می‌گیرد که تهران عمداً جلوی توسعه آذربایجان و دریافت سود آن از منابع طبیعی خود را می‌گیرد زیرا برای ایران تولید مواد هیدروکربنی در خزر اهمیت چندانی ندارد چرا که این کشور در جنوب میادین بزرگ نفتی و گازی دارد و از آنجا به خلیج فارس و دریای عمان دسترسی دارد. آذربایجان اعتقاد صادقه‌ای دارد که ایران در مناقشه ناگورنو قره‌باغ بدان خیانت کرده و موازین همسنگی اسلامی را پایمال نموده است. همین علل باعث شد که آذربایجان در مسیر گرایش غربی محکم قرار گرفته و به طور کامل به سیاست آمریکا و غرب در حق تهران ملحق شود. واشنگتن و شرکایش در ائتلاف ضدایرانی از این وفاداری باکو قدردانی کرده‌اند. لذا می‌توان گفت که راهبرد اقتصادی جمهوری آذربایجان به سود و منفعت جمهوری اسلامی ایران تدوین نیافته است، بلکه با همکاری غرب به ضرر و ضد ایران است. برای نمونه مشارکت شرکت‌های غربی در منابع نفت و گاز این کشور و محرومیت ایران از این منابع و حتی پروژه قرن شاهدی بر راهبرد اقتصادی ضد ایرانی این کشور می‌باشد. بلکه باید خاطر نشان کرد که در چرایی اتخاذ این راهبرد نقش کشور آمریکا بسیار حائز اهمیت است. آمریکا برای تحت فشار قرار دادن ایران، جمهوری آذربایجان را وادار به عدم همکاری اقتصادی با ایران می‌نماید. در همین راستا، جمهوری اسلامی ایران یکی از کشورهای است که در راهبرد اقتصادی جمهوری آذربایجان جایگاه مهمی دارد. ایران یکی از شرکای مهم اقتصادی این جمهوری به شمار می‌رود و در زمینه صادرات انرژی از جمله سوپ نفت به نخجوان، صادرات تکنولوژی به این کشور می‌پردازد و از طرف دیگر وارد کننده برخی محصولات کشاورزی از آذربایجان می‌باشد

نتیجه گیری

جمهوری آذربایجان به علت دارا بودن موقعیت جغرافیایی و طبیعی مناسب و برخورداری از ذخایر معدنی سرشار، از موقعیت مناسبی برای توسعه اقتصادی برخوردار است. تا پیش از فروپاشی شوروی، ساختار تولیدی جمهوری‌های شوروی در یک رابطه هم‌تکمیلی با یکدیگر قرار داشتند، ولی پس از فروپاشی، ارتباطات بین مؤسسات تولیدی جمهوری آذربایجان با سایر جمهوری‌ها از بین رفته یا در حال نابودی است، این مسئله در کنار تخصصی شدن تولید و تک‌محصولی بودن جمهوری‌های بازمانده از شوروی و به‌ویژه جمهوری آذربایجان، سبب شده است ساختارهای تولیدی در این کشور به‌طور کلی قوام نیابند. با اقدامات انجام شده پس از استقلال در این کشور، تولید ناخالص داخلی افزایش چشم‌گیری پیدا کرد و سال به سال بهبود یافت. صادرات جمهوری آذربایجان بیشتر مواد خام زیر زمینی مانند نفت و گاز می‌باشد و واردات آن بیشتر تجهیزات و تکنولوژی غربی است. بدلیل ثبات سیاسی این کشور و وجود بستر مناسب اقتصادی سرمایه‌گذاری خارجی در این کشور روز بروز در حال افزایش است و بیشترین سرمایه‌گذاری مورد نیاز این کشور در صنعت نفت و گاز می‌باشد حضور سرمایه‌گذاران کشورهای مختلف از جمله سرمایه‌گذاران آمریکایی در این کشور حائز اهمیت است.

نرخ تورم در این کشور، نسبت به سال‌های آغازین استقلال که کشور در گیر بحران قراه باغ بود، کاهش یافته و سطح زندگی مردم بهبود پیدا کرده است. با این حال، جمهوری آذربایجان وام‌های جمهوری آذربایجان که اساساً از بانک جهانی، بانک توسعه آسیا، بانک توسعه اسلامی، بانک اروپایی نوسازی و توسعه، آژانس همکاری بین‌المللی ژاپن اخذ کرده است. بیشتر بودجه آذربایجان را نفت و گاز تامین می‌کند. آذربایجان از معادن مختلفی مانند سنگ مرمر، گوگرد، الونیت و ... برخوردار است. که وجود این معادن در کنار معادن نفت و گاز آذربایجان را به کشوری ثروتمند تبدیل کرده است. صنایع سبک آذربایجان در شهرهای مختلف پراکنده شده است ولی صنایع سنگین در شهر باکو متمرکز شده‌اند. صنعت گردشگری نیز در آذربایجان در سال‌های اخیر رو به توسعه نهاد است.

با توجه به این شرایط جمهوری آذربایجان در بحث آمایش سرزمینی فعالیت و اقداماتی را آغاز کرده است، که سازمان پدافند غیر عامل نهاد متولی آمایش سرزمینی در این کشور است. و از مناطق مهم و حساس این کشور، منطقه ایشوران به ویژه شهر باکو را می‌توان نام برد. از لحاظ سطح فناوری بکار رفته در بحث پدافند غیر هامل این کشور باید گفت که به علت نو پا بودن این موضوع در این زمینه آذربایجان از فناوری کشورهای غربی استفاده می‌کند. و روابط اقتصادی آذربایجان با جمهوری اسلامی

ایران همواره در شرایط ماسی قرار داشته است، که موازنه آن به نفع ایران می باشد. ایران و جمهوری آذربایجان، از دیدگاه اقتصادی، نیاز به همدیگر دارند، وجود منابع انرژی مشترک در دریای خزر و نیاز به صادرات این منابع از مسیر ایران و ... موجب شده است که دو کشور از دیدگاه اقتصادی دارای اهمیت فوق العاده ای برای طرفین باشند، در این راستا پیشنهادات زیر ارائه می گردد:

- ۱- مشارکت در بهره برداری از منابع انرژی
- ۲- استفاده از ظرفیت سازمان های منطقه ای و بین المللی
- ۳- استفاده از فرصت ها و مزایای سرمایه گذاری در جمهوری آذربایجان
- ۴- انجام تحقیقات بازاریابی و دستیابی به شناخت کافی نسبت به شرایط سیاسی و اجتماعی، وضعیت بازار، رقبای داخلی و خارجی، قیمت و ویژگی های کالاهای مشابه، مقررات صادرات و واردات و هزینه های گمرکی و مالیاتی؛
- ۵- فعال نمودن کمیته حمل و نقل بین دو کشور در سطح وزراء، به منظور توسعه زیرساخت های حمل و نقل بین دو کشور؛
- ۶- بررسی دقیق و کسب شناخت کافی از شرکا و طرف های تجاری جمهوری آذربایجان؛
- ۷- گسترش و ارتقای سطح همکاری اتاق های بازرگانی دو کشور؛
- ۸- تلاش در جهت افزایش صادرات خدمات فنی و مهندسی به عنوان یکی از مناسب ترین گزینه ها جهت توسعه صادرات به جمهوری آذربایجان؛
- ۹- امضای موافقت نامه تجارت آزاد دو جانبه با جمهوری آذربایجان؛
- ۱۰- تقویت روابط میان بانک ها و نهادهای مالی دو کشور؛
- ۱۱- اعزام رایزن بازرگانی به جمهوری آذربایجان؛
- ۱۲- گسترش زیرساخت های حمل و نقل جاده ای و ریلی به منظور افزایش تبادلات تجاری و اقتصادی؛
- ۱۳- تاسیس بانک مشترک برای تامین صادرات و گسترش سرمایه گذاری میان دو کشور؛
- ۱۴- آشنا نمودن بازرگانان جمهوری آذربایجان با تولیدات صنعتی و پتانسیل های خدمات فنی و مهندسی ایران از طریق مشارکت مستمر و فعال در نمایشگاه های بین المللی جمهوری آذربایجان و برگزاری نمایشگاه های اختصاصی ایران در جمهوری آذربایجان؛
- ۱۵- برگزاری نمایشگاه اختصاصی کالاهای مختلف ایرانی در کشور جمهوری آذربایجان؛
- ۱۶- عرضه محصولات غذایی با برجسب حلال به جمهوری آذربایجان با توجه به مسلمان بودن اکثر مردم این کشور؛
- ۱۷- تعامل گسترده تر دو کشور از طریق اجرای پروژه های مشترک و همکاری طرفین به منظور بر طرف نمودن موانع مربوط به اجرای پروژه های زیر بنایی؛
- ۱۸- شرکت فعالانه بخش خصوصی در ترکیب هیات های تجاری دو کشور؛
- ۱۹- گسترش همکاری های میان دو کشور در بخش سرمایه گذاری؛
- ۲۰- مشارکت فعالانه و حضور جدی فعالان اقتصادی در همایش های فرصت های تجاری و همکاری دو جانبه؛
- ۲۱- ایجاد تسهیلات صدور روادید برای سفر اتباع ایرانی به جمهوری خودمختار نخجوان.
- ۲۲- بازتعریف مجدد کارکردهای رایزنی فرهنگی ایران در جمهوری آذربایجان.
- ۲۳- ایجاد ارتباط فرهنگی و دینی با ملت آذربایجان از طریق اشتراکات مذهبی و فرهنگی خصوصا با ارائه دست آوردهای فرهنگی و علمی و دینی

منابع و مراجع

- ۱- اسدی کیا، بهناز (۱۳۷۵)، جمهوری آذربایجان، تهران: موسسه انتشارات و چاپ وزارت امور خارجه.
- ۲- امیراحمدیان، بهرام (۱۳۸۷)، جمهوری آذربایجان، تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- ۳- چابکی، ام البنین (۱۳۸۸)، چالش های روابط ایران و جمهوری آذربایجان، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، شماره ۴.
- ۴- ساجدی، امیر (۱۳۹۰)، طرح پیرامونی و همکاری اسرائیل و آذربایجان، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره ۱۶.
- ۵- طالبی، سجاد (۱۳۹۲)، روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان: چالش ها و فرصت ها، تهران: دفتر مطالعات سیاسی، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.
- ۶- عباسی، مجید، نور محمدی مرتضی و موسوی سیدرضا (۱۳۹۱)، تاثیر ویژگی های ژئوپلیتیکی جمهوری آذربایجان بر روابط با جمهوری اسلامی ایران، تحقیقات سیاسی و بین المللی، دوره ۴، شماره ۱۲.
- ۷- قلی زاده، سیدابراهیم و محمدرضا کفاش جمشید (۱۳۹۳)، فرصت ها و چالش های عمق بخشی جمهوری اسلامی ایران در جمهوری آذربایجان، مجله سیاست دفاعی، سال بیست و دوم، شماره ۸۶.
- ۸- مجتهدزاده، پیروز، حسین پور پویان، رضا و کریمی پور، یدالله (۱۳۸۷)، تحلیل و بررسی همپوشی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تعامل با جمهوری آذربایجان با واقعیت های ژئوپلیتیک، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۲، شماره ۲.
- ۹- واحدی، الیاس (۱۳۸۲)، برآورد استراتژیک آذربایجان: سرزمینی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی، جلد اول، تهران: انتشارات موسسه ابرار معاصر تهران.

10- <http://www.tradingeconomics.com/azerbaijan/exports>

11- <http://www.tradingeconomics.com/azerbaijan/imports>